

**NIKOLA
SAMARDŽIĆ**

**DRUGI
HLADNI
RAT**

ZAPAD I RUSIJA 1999-2019.

— Laguna —

Copyright © 2021, Nikola Samardžić

Copyright © ovog izdanja 2021, LAGUNA

Recenzenti:

dr Ljiljana Dobrovšak, naučna savetnica,
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

prof. dr Zoran Dragišić, Fakultet bezbednosti, Beograd

prof. dr Vlada Stanković, Filozofski fakultet, Beograd

DRUGI HLADNI RAT

SADRŽAJ

Uvod	9
„Spasitelj“	19
„Danas Jugoslavija, sutra Rusija“	48
Krv za gas	77
Veliko proširenje	105
„Narandžasta revolucija“	137
„Ruski svet“	157
„Novorosija“	173
Rat u Siriji i migrantska kriza	199
Bregzit	220
„Sibirski kandidat“	239
Rat koji traje	266
<i>O nastanku ove knjige</i>	285
<i>O piscu</i>	287

UVOD

Evropa i dalje nije jedinstvena, slobodna i demokratska, tri decenije od završetka Hladnog rata i raspada Sovjetskog Saveza. Utisak je da je nastupio nov globalni sukob, kojim dominiraju nove totalitarne sile Rusija i Kina, posvećene rušenju zapadnog liberalnog konsenzusa. Od pada Berlinškog zida do „Velikog proširenja“ Evropske unije na istok, prvih petnaest godina proteklo je u optimizmu da su slobode i demokratija neodoljive, da će njihov opšti, globalni uspeh, zaustaviti nasilne sukobe, doneti mir i neometan prosperitet. Ali se to nije dogodilo. Sjedinjene Američke Države, Evropska unija i njihovi globalni partneri suočili su se s rastućim uticajem Rusije, Kine, Brazila, Indije, političke religije i globalnog terorizma. Evropska unija je ostala bez jedinstvenog i jasnog dogovora za budućnost.

Evropa je nastala na istorijskom iskustvu u čijem je ishodištu sazrela ideja uređene zajednice sloboda i jednakih prava i obaveza. Pre pola milenijuma Evropa je počela da otkriva

ostatak sveta, da ga potčinjava svojoj politici, ekonomiji i religiji. Kultura sveta i dalje je pretežno evropska. Prvo demokratsko uređenje propisao je 1789. Ustav SAD, čija su pravna i filozofska polazišta bila u učenjima evropskog racionalizma i prosvetiteljstva. U Evropi su, u toku naredna dva veka, demokratizaciju ometali imperijalizam, kolonijalizam i totalitarni sistemi. Sukobi evropskih sila doveli su do dva svetska rata. Demokratizacija Zapadne Evrope u drugoj polovini 20. veka odvijala se u severnoatlantskom političkom, ekonomskom i strateškom partnerstvu sa SAD, dok je trajao početni proces evropskog ujedinjenja. Evropsko jedinstvo postavilo je osnove fer saradnji i konkurentnosti na svetskom tržištu u odnosima sa SAD. Iz evropskog jezgra krenuo je talas demokratizacije, koja se odvijala takođe zahvaljujući moralnoj neodrživosti evropskog kolonijalizma.

Pobeda savezničkih sila u Drugom svetskom ratu 1939-1945. nije uklonila sve totalitarne sisteme koji su rat izazvali. Denacifikacija se suviše često odvijala samo na površini. Sovjetski Savez je okupirao i politički usmeravao Istočnu i deo Jugoistočne Evrope. Komunistički je pobedio u Kini 1949. Ujedinjene nacije su nastale na ideji svetske vlade, koja će donositi zakone, odluke i presude, ali u njima nikad nije uspostavljena demokratska većina. Hladni rat je bio stanje napetosti u političkim i strateškim odnosima SAD i Sovjetskog Saveza i njihovih saveznika, Istočnog i Zapadnog bloka. Sovjeti su sa Zapadom postigli načelan sporazum o podeli posleratnih sfera uticaja, ali je Zapad ubrzo zatim prepoznao u Sovjetskom Savezu pretnju svetskom miru, demokratiji i evropskoj bezbednosti. SAD su osnovale NATO 1949. kako bi se uspostavilo transatlantsko strateško i političko jedinstvo pred iskušenjem sovjetske pretnje i potrebom „zadržavanja“ sovjetskog uticaja. Sovjetski Savez je 1955. odgovorio formiranjem Varšavskog pakta. Hladni rat je počinjao

postupno i nestao gotovo spontano, padom komunizma u Istočnoj Evropi i raspadom Sovjetskog Saveza 1991. Nije bilo neposrednih sukoba velikih sila, ali su i jedna i druga strana podržavale „proksi ratove“, regionalne sukobe na strateškim periferijama.

Evropa je iz Drugog svetskog rata izašla podeljena, s podeljenom Nemačkom i podeljenim Berlinom. Stvarnost podeljene Evrope postala je stvarnost podeljenog sveta. Države koje su se obračunavale u svetskim ratovima, Francuska, Italija, Zapadna Nemačka i unija Beneluksa, uspostavile su partnerstvo na ideji zajedničke ekonomije i prostora sloboda, koji je trebalo da ujedini evropsku civilizaciju vrednostima i institucijama koje bi postale najviši standard globalnog razvoja. Zahvaljujući padu komunizma u Istočnoj Evropi 1989, ujedinjenju Nemačke 1990. i mirnom raspadu Sovjetskog Saveza 1991, Evropska unija, ozvaničena Mاستrihtskim ugovorom 1992, proširila se do 2013. obuhvativši tadašnjih dvadeset osam država.

Smisao Evropske unije bilo je ukidanje granica, slobodno kretanje ljudi, roba, kapitala, ideja, zajednički pravni, ekonomski i vrednosni prostor, evropsko državljanstvo, eventualno uvođenje jedinstvene valute i uspostavljanje zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Pad komunizma u Istočnoj Evropi omogućio je Veliko proširenje, 2004. i 2007, kojim je Evropska unija izašla na granice Ruske Federacije. Do tada, su, međutim, razbijene početne iluzije da će se, nakon raspada Sovjetskog Saveza, Rusija uključiti u evropsku zajednicu.

Evropsko ujedinjenje pokrenule su vizije o uspostavljanju institucionalnog okvira za mir i prosperitet. Nakon sovjetskih intervencija u Mađarskoj 1956. i Čehoslovačkoj 1968, evropski mir poremećen je 1991. raspadom Jugoslavije i oružanim sukobima na obodima Sovjetskog Saveza. Ratno stanje na rubovima uređenog evropskog prostora nastupilo je upravo

s nestankom prećutnog hladnoratovskog konsenzusa, koji je bio uverljiviji od normi međunarodnih odnosa, da će obračun Istoka i Zapada, komunizma i demokratije, dovesti do svetske kataklizme. Raspad Sovjetskog Saveza lišio je Rusiju, ispostavilo se privremeno, potencijala da parira Sjedinjenim Državama, koje su, takođe privremeno, bile jedina planetarna super sila. Sovjetski Savez je ugašen gotovo neprimetno, ali je njegovo urušavanje proizvelo seizmičke potrese na sovjetskim teritorijalnim i strateškim periferijama. Raspad Jugoslavije bio je zato, i za Rusiju i za Zapad, pokazna vežba mogućih ishodišta Sovjetskog Saveza. Jugoslavija je, svojim nastankom i obnovom, bila paradigma evropskog ujedinjenja, ali je dezintegracijom postala paradigma raspada Sovjetskog Saveza. Nimalo slučajno, iz jugoslovenskih sukoba je u globalnim odnosima, ne samo u odnosima Rusije i ujedinjene Evrope, nastupilo stanje novog hladnog rata.

Veliko proširenje Evropske unije 2004. bilo je najveći pojedinačni uspeh u jedinstvenom talasu integracije država u kojima se pretežno osećao istorijski deficit slobodnih institucija i koje su imale neposredno, prethodno istorijsko iskustvo četiri decenije sovjetske dominacije. Ali Rusija više nije bila spremna da bude samo pasivni posmatrač. NATO se proširio na istok i Rusija je ostala bez svog bezbednosnog pojasa prema Evropi i bez strateških uporišta na Baltiku i Crnom moru. Svesna da bi oružani sukobi bili bezumni, Rusija je odlučila da postupno razara evropsko jedinstvo unoseći u zapadni svet klice sumnji i nepoverenja, podstičući snage koje su pozivale na odustajanje od integracije i demokratije.

Osporavanje evropskih vrednosti, evropskog ujedinjenja i transatlantske saradnje postalo je snažan diskurs upravo na Zapadu nakon Velikog proširenja. Zapadni liberalni konsenzus je delimično obesmišljen u stvarnosti antidemokratskog elitizma koji je uzurpirao vlast i uspostavio poslovne,

naročito finansijske monopole. Intelektualnu kritiku liberalizma preuzimali su, potom, i desni i levi populistici, koji su optužili integraciju koja je poništila nacionalne i kulturne posebnosti i nametnula imovinsku i društvenu neravnopravnost. Liberalizam je postao sporan uz tvrdnje da je u osnovi transnacionalnih institucija, da osporava suverenitet nacionalnih država i ometa ostvarivanje legitimnih kolektivnih interesa. Kulturni tradicionalisti tvrdili su da je liberalni individualizam nagrizao moralne uzuse, osporio i ugrozio verske zajednice, da je sve postalo dozvoljeno, a da je u suštini nihilizam.

Evropska unija se proširila na Istočnu Evropu, ali se počela suočavati s tegobnim nasleđem prošlosti, pre svega s dugim trajanjem feudalizma i imperijalne prevlasti, neispunjenim, nedokazanim nacionalizmom. Nakon pada komunizma u Istočnoj Evropi odvijala se tranzicija koja je stara nezadovoljstva zamenila novim. U sumnjivim privatizacijama učestvovali su pripadnici komunističke nomenklature i tajnih službi. Ali se s vremenom javljao „stokholmski sindrom“ nostalgije za olovnim sovjetskim vremenima, za patronatom nacionalne države koja u kolektivizmu i zatvorenosti nudi sigurnost, umesto neizvesne, gotovo suviše slobode.

Evropska unija je s vremenom otkrivala jasne slabosti, pre svega u nemoći da mobiliše javnost i društvo oko zajedničkih ciljeva. Ta slabost prenela se na odsustvo fokusa i snage zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Prednosti evropskih demokratija postajale su, ili se tako činilo, činioci neuspjeha. Evropskoj uniji bilo je potrebno snažno i sposobno liderstvo, ali je ono izostalo u složenom, birokratiziranom poretku, koji nije bio u stanju da se nosi s populistima, korupcijom i novim nacionalizmom. Upravljanje je bilo naredni izvor nezadovoljstva i u nacionalnim i u evropskim strukturama. U delovima društva su sazrevala uverenja da su političke elite,

i nacionalne i nadnacionalne, preuzele svu moć i izuzele je iz institucionalne i građanske kontrole. Sistem Evropske unije postao je spor i neefikasan pred neposrednim političkim izazovima. Evropsku uniju predvodili su neizabrani politički lideri, a evropske institucije smatrale su se nereprezentativnim, naročito one zadužene za finansije, i nova, četvrta grana vlasti – regulatorna i nadzorna tela.

Samopouzdanje u liberalnom konsenzusu prva je snažno zaljuljala, 2008, globalna finansijska kriza. Fiskalna štednja razotkrila je kontraste između bogatog evropskog Severa i Zapada i siromašnijeg i više korumpiranog Juga i Istoka, kao i razlike i u regionima i u društvima, mada je u njima već uspostavljena široka srednja građanska klasa. Društvena nezadovoljstva su ponekad prevazilazila snagu ekonomskih izazova. Globalizacija je donedavno podsticala snažan ekonomski rast i društveni razvoj. Evropljani su se pretežno oslobodili preterano teških, degradirajućih poslova, koje su izmeštali na globalne periferije ili prepuštali stranim radnicima. Kako se globalizacija intenzivirala i postupno se otvarale ili brisale državne granice, ubrzavao se tempo ekonomskih migracija, i u granicama Evropske unije i onih koje su dopirale spolja. Nije bilo ni mira. Nakon Jugoslavije trajali su sukobi na sovjetskim periferijama. Rusija je 2014. anektirala Krim i okupirala jugoistok Ukrajine, dok je Zapad agresiju posmatrao mirno i nemoćno. U EU nije postignut konsenzus o imigraciji, kao onaj u SAD (koji su tek povremeno prekidali izolacionisti i nativisti). Rusija je postala novi činilac nereda na Bliskom istoku. Migrantska kriza 2015. dodatno je produbila evropske podele.

Obistinile su se i najave, naročito nakon terorističkih napada na Njujork i Vašington 2001, da će se 21. vek suočavati sa izazovom političke religije. Liberalni sekularizam se i u demokratskim društvima počeo optuživati da negira

tradicionalne religije i kulturne norme. Ponovo se zaoštrio odnos prema pitanjima seksualnosti i rodnih odnosa. Liberalno zakonodavstvo, naročito promociju svake ljudske jednakosti i osude diskriminacije, tradicionalisti su smatrali nametanjem stavova neistomišljenicima.

Slabost Evropske unije otvarala je prostor povratku totalitarizma. Rusija Vladimira Putina i Kina Si Đinpinga počele su da nasrću na evropski liberalni poredak i međunarodne odnose uspostavljene globalizacijom, mada je globalno tržište zaokruženo upravo ekonomskim otvaranjem Rusije i Kine. Rusija se više služila politikom, a Kina ekonomijom. I jedna i druga sila razvile su sredstva i mehanizme novog oblika „hibridnog“ ratovanja, pretežno mirnog, zasnovanog na visokosofisticiranim obmanama, plasiranju lažnih vesti, manipulacijama strahovima i predrasudama, pretnjama i korupcijom, ali i na posrednim, „proksi ratovima“, regionalnim sukobima na sistemskim periferijama. Ali su pre svega računale na unutrašnja nezadovoljstva i slabosti pred krizama decentralizovanih, sekularizovanih i integrisanih država lišenih strateških moći upravljanja, koje su delegirale deo suvereniteta na zajedničke institucije Evropske unije.

Umesto da krize savladava snažnim liderstvom i jedinstvenim stavom zajedničkih institucija i vlada država članica, Evropska unija se počela iznutra komešati pred udarcima koji su dolazili i spolja i iznutra. Javni uticaj i političku moć preuzimali su populisti, nudeći kraći i jednostavniji put, postajući uverljiviji od demokratskih lidera. Koristeći model kojim je ponovo uspostavljena autoritarna vladavina u Rusiji, populisti i bez izuzetka Putinovi politički saradnici krenuli su da uklanjaju prepreke između „sebe“ i „naroda“. Društvenu energiju preusmeravali su u nezadovoljstvo institucijama i procedurama. Napadali su „narodne neprijatelje“ i sebe isticali nad sebičnim, korumpiranim nacionalnim i evropskim

institucijama i liderima koji su navodno ugrozili nacionalni integritet i odrekli se važnog dela suvereniteta. Oživeli su duh nacionalizma i ekonomskog protekcionizma. Postavili su se u ulogu branilaca tradicionalne kulture, etike i religije pred bespućem globalizacije ili pred nasrtajima tuđih ideja ili migranata. Društvo su delili na elite, obavezno zloćudne i korumpirane, i „narod“ koji je čist i čestit.

Liberalna demokratija nastala je otporom ličnoj vlasti i tiraniji, vođena načelom individualnih prava. Ali je liberalna demokratija generisala složen sistem, često uzajamno konkurentski, kojim su vlast i moć decentralizovani, demopolizovani i institucionalno razučeni. U krizi, bez jasnog, čvrstog liderstva, pojedinac gubi oslonac sigurnosti. I dok se sigurnost nameće kao vrednost veća od slobode, liderstvo gotovo neprimetno postaje neometana lična vlast.

Snaga populizma postala je zamena politike kulturom. Liberalizam počiva na političkoj antropologiji koja ističe individualizam i nesputani lični izbor, i odbija imperativne kulturnog tradicionalizma. Demokratija negira božansko poreklo vlasti i vlast sveštenstva. Populisti su pravo na kulturni pluralizam i razdvajanje javne sfere od privatne počeli osuđivati kao zatiranje tradicije. U kulturni pluralizam spada i sloboda rodnog izražavanja i seksualnog ponašanja, i populisti su upravo na takvim primerima manipulirali strahovima i predrasudama. Populizam je objedinio etnički nacionalizam i delove društva zabrinute ili uplašene zbog gubitka posla ili socijalnih primanja. Nacionalizam je obično plemenski, a plemena vode računa o svojim pripadnicima i pripisuju im zasluge.

Snaga populizma postajala je i snaga Putinove Rusije, koja se u sukobu sa Evropskom unijom i evropskom idejom služila manipulacijama i racionalnim nezadovoljstvima, kao i sferama podsvesnog. Ujedinjena je snaga predrasuda sa snagom

uverenja da evropski koncept negira kolektivne identitete, usamljenog pojedinca izlaže ćudima slobodnog tržišta, a otvorene granice prizivaju strance. U populističku agendu uključili su se korumpirani političari, demagozi, intelektualci, novinari, javni aktivisti, anonimni šarlatani.

U stvarnosti relativne ekonomske i socijalne neravnopravnosti liberalnog konsenzusa, populizam je nudio alternativu tradicionalne hijerarhije. Liberalno društvo nametalo je status zasnovan na sposobnostima i zaslugama, a ne na sreći ili nesreći porekla i rođenja. Svetska ekonomska kriza razotkrila je liberalni konsenzus kao društveno neosetljiv i ranjiv. U savremenim liberalnim demokratijama, pojedinci bez obrazovanja i profesionalnih dostignuća često su se osećali drugorazrednim, zapostavljenim, odbačenim. Liberalizam je izazvao i krizu srednje klase, ukidajući njen tradicionalni dogovor s centrima nedodirljive moći. Time je dodatno ogoľjen trend nejednakosti.

Kad je 2000. izabran za predsednika Ruske Federacije, Vladimir Putin je obećao da će zatvoriti prethodnu deceniju nereda i neizvesnosti. Da će Rusiji vratiti dostojanstvo velike sile. Umesto slobode i prava da se izjasni, srednjoj klasi, koja je narastala i u Rusiji, nametnuo je obećanja ekonomskog rasta. Zapravo ih ništa nije pitao. Umesto uvezenih političkih promena, zaveo je, postupno i bez naroćitih otpora, vladavinu ćvrste ruke. Izgradio je privid alternative nestabilnosti i ranjivosti zapadnjaćke politike i ekonomije. Pred svetom koji se ubrzano menjao dao je lićni pečat snaćnog lidera i oćinske brige. Osparavajući zapadni liberalni konsenzus, Vladimir Putin je homogenizovao Rusiju pred idejom nove imperijalne budućnosti. I na toj osnovi odvijao se sukob Rusije i Zapada.

Nova ruska imperija uključila je i caristićko i sovjetsko nasleđe. Njena logika ponovo je bila pretećno teritorijalna. Evropska integracija bila je više sistemska. Kad su se zapadne

evropske sile odricale kolonija, ove su bile prekomorske. Raspad Sovjetskog Saveza bio je i trauma gubitka prostora, onoga koji je Rusiju štitio od evropskih osvajača i sam po sebi je činio velikom i moćnom. Nakon sovjetskog sivila i decenija protraćenih u bedi, strahovima i progonima, nakon 1991. nastupila je stihija haotične tranzicije koja je donela nove oblike siromaštva i bezizlaza. Rusija je ostala bez teritorija koje je smatrala svojim, a nije ostvarila zapadnjački ideal demokratije i blagostanja. Zato je, do kraja 20. veka, bila spremna da malo stečenih sloboda zameni za nov imperijalni ponos i „nacionalno dostojanstvo“.

„SPASITELJ“

Jedna od istorijskih trauma Evrope bio je nestanak, u Prvom svetskom ratu, četiri multietnička carstva: austrijskog, nemačkog, ruskog i osmanskog. Milioni ljudi su ostali, istovremeno, bez tlačitelja i zaštitnika. Evropski prostor je usitnjen. Nastale su nove nacionalne države, ali nezadovoljne uspostavljenim granicama. Drugi svetski rat doprineo je samo malim ispravkama teritorija, a mogući sukobi potisnuti su dominacijom Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Kako bi uspostavila tržišnu, zatim i političku celinu, ustanovila zajedničke vrednosti i osnažila transatlantsko partnerstvo, počela se integrisati demokratska Evropa, koja je s vremenom brisala granice država članica i razvijala sistem granica prema spoljnom svetu. Hladni rat nastupio je u političkom sukobu zapadnog sveta i sovjetskog totalitarizma koji, ponikao iz nacionalizma i klasnih sukoba nakon nestanka multietničkih carstava, nije poražen u Drugom svetskom ratu. SAD su bile pod optužbom da Evropi i svetu nameću nov imperijalistički

poredak. SAD i SSSR su se izričito zalagali u prilog dekolonizaciji, ali je s vremenom bilo sve manje tačaka oko kojih su se dve velike sile mogle saglasiti. SSSR je 1991. kolabirao zbog unutrašnjih slabosti i nesposobnosti da se odupre pritiscima etničkih manjina. Obnovljena ruska država ipak je nastojala da očuva složen karakter i ostvari društveni dogovor o novom nacionalizmu koji bi bio, ponovo, imperijalni, ili postimperijalni, a ne etnički.¹

U decembru 1991. nestao je Sovjetski Savez, tiho, gotovo neprimetno. Raspad se odigrao neočekivano brzo i jednostavno, u jednoj lovačkoj kući u Bjelovjeskoj šumi kod Minska, u Ukrajini, gde su se 8. decembra 1991. sastali predsednik Rusije Boris Jeljcin i prvi potpredsednik vlade Ruske Federacije Genadij Burbulis, ukrajinski predsednik Leonid Kravčuk i ukrajinski premijer Vitold Fokin, beloruski predsednik parlamenta Stanislav Šuškevič i beloruski premijer Vjačeslav Kebič. Zaključili su da Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) prestaje da postoji, a da je pravna naslednica Zajednica nezavisnih država (ZND).

Zbog tajnosti sastanka i nejasnih odluka spekulisalo se da je SSSR kolabirao zbog spoljnih pritisaka. Postavljalo se i pitanje kako je nuklearna supersila, koja je obuhvatala desetinu Zemljine kopnene mase, mogla jednostavno da se dezintegriše. Kako se nije moglo ukazati ni na jedan konkretan događaj, počele su da izviru teorije zavere, koje je počela da koristi sama Rusija kako bi prikupila novu snagu za svoju novu ulogu u svetu. Ta snaga je, ipak, pre svega bila u svesti o kontinuitetu, u potrebi za kontinuitetom.

Ruska imperija, potom i sovjetska, bile su posebne u odnosu na ostale evropske imperije. Rusko carstvo je bilo kontinentalno, sastojalo se od jedinstvene kopnene mase. U

¹ Nova ruska ideja: Stent, A. *Putin's World: Russia Against the West and with the Rest* (Twelve, 2019), 53-86.

Rusiji je izgradnja carstva istovremeno bila izgradnja države. Rusko carstvo nastalo je iz potrebe odbrane i kolektivne identifikacije, imalo je jasnu političku i teritorijalnu ideju kako da se granice zaštite od stranih osvajača, a država, društvo i kultura od stihije stranih uticaja. Zapadnjačke imperije s vremenom su bile sve više podređene ideji ekonomskog rasta, koji je podrazumevao uključivanje u svetsku trgovinsku razmenu. Rusija nikad nije napustila obrazac teritorijalnog širenja.²

Od početaka izgradnje moderne države, od 15. veka kad je konačno odbacila mongolske pritiske, Rusija se suočavala sa ogromnim granicama, bez dovoljno prirodnih prepreka. Pretnje, stvarne ili izmišljene, počele su dolaziti sa evropske strane. Rusija je mogla biti bezbedna samo ako osvoji susedne teritorije, ako poveća razdaljinu od prestonice.

Rusija je ogromna. Rusija je u 16. veku postala najveća teritorijalna država u istoriji, obuhvatila je najveću kopnenu masu na svetu, ali nije uspela da uspostavi stalan i siguran pristup svetskom moru. Jedina prirodna prepreka, u smislu zaštite njene teritorije, bilo je Arktičko more na severu. Veličina teritorije je postala prepreka modernizaciji. Drugi činilac je klima. Veliki delovi su nepristupačni zimi, kratka je sezona vegetacije, malo je pomorskih pristaništa s vodom koja se zimi ne ledi. Verovatno je zato Rusija bila zatvorena, razvijala političku despotiju, okrutno harizmatično liderstvo, neslobodu i večiti nagon za teritorijalnim širenjem. Putevi i reke su zamrznuti većim delom godine. Ogromnu kopnenu teritoriju istočno od Urala presecaju tokovi ogromnih reka. Sibirski ledena pustinja leti postaje močvara. Retka je prosečna naseljenost. Rusija je bogata naftom, gasom, vrednim metalima, drvetom, ali većina stanovnika obitava daleko od

² U osnovi svakog ruskog imperijalizma bili su geografski položaj, ekonomski sistem, tradicija širenja, politika ruske elite: Van Herpen, M. H. *Putin's Wars: The Rise of Russia's New Imperialism* (Rowman & Littlefield Publishers, 2014), 15.

resursa koje je teško eksploatisati. Rad u Sibiru odnosio je ogromne ljudske žrtve. Noriljsk, severno od Arktičkog kruga, najseverniji grad na svetu, nastao je u tridesetim godinama 20. veka kao deo Gulaga, sistema koncentracionih kažnjeničkih logora.

Od prve prestonice Kijeva, preko Moskve do izgradnje Sankt Peterburga, Rusija se premeštala prema evropskom severu kako bi preko Baltika izašla na svetsko more i povezala se sa evropskim tržištem. Osnovan 1703, Sankt Peterburg objedinio je stilove francuskog klasicizma i severnjačkog baroka. Međutim, Rusija je, kako se približavala Evropi, strepela od evropskih izazova. Zato je tokom 18. veka, sa Austrijom i Pruskom, učestvovala u podelama i privremenom nestanku Poljske, uspostavljajući dugoročnu strategiju odbrambenog širenja. Istočna Evropa trebalo je da postane tampon-zona, dodatni prostor njene sigurnosti. Takav odnos prema evropskom svetu nametao je i osećanje izuzetnosti.

Strah od evropskih uticaja doprineo je ekonomskom zaostajanju. Ruski carevi su strahovali od uvoza strane pameti, i od nastanka građanskog sloja koji bi osporio apsolutističku monarhiju. Ekonomski sistem carske Rusije zasnivao se na zaostaloj feudalnoj poljoprivredi, prinudno ekstenzivnoj umesto tržišno orijentisanoj i intenzivnoj. Neefikasna poljoprivreda i teškoće u snabdevanju hranom zbog ogromne teritorije nalagali su potragu za novim teritorijama. Država nikad nije imala dovoljno sredstava da plati ili nagradi državne službenike i vojnike, i morala ih je zadovoljavati posedima umesto kapitalom. Katarina Velika je navodno izjavila da je jedini način da odbrani granice da ih proširi.

Jedna od ideoloških osnova imperije bilo je nasleđe Vizantije. Moderna Rusija sebe je definisala u opoziciji modernoj Evropi, koja je nastajala na osnovama humanističke učenosti, renesansne kulture, protestantske i rimokatoličke reformacije,

racionalne filozofije i prosvetiteljstva. Pravoslavlje, vizantijsko, pa rusko, bilo je odgovor na teorije verske legitimacije koje su igrale ulogu u ranoj modernoj rehrisťijanizaciji, zatim i kolonijalnoj prekomorskoj ekspanziji Zapadne Evrope. U Rusiji je pravoslavlje bilo sredstvo imperije zasnovane na teritorijalnoj ideji. Protestantizam i katolićanstvo nisu bile religije samo jedne države. Nakon pada Carigrada 1453. Rusija je, u dugom vremenu, bila jedina samostalna pravoslavna država. S vremenom je nastajao jedan poseban, duboki osećaj jedinstva i jedinstvenosti. Moskva je postala „Treći Rim“. Rađao se ruski mesijanizam. Rusija se smatrala jedinim stvarnim izvorom spasenja čovećanstva. Potom je, od imperijalne Rusije, nastao Sovjetski Savez, prva država na svetu sa sopstvenim novim verovanjem – komunizmom. Prva komunistička država smatrala je da je svetionik za čovećanstvo.

Rusko pravoslavlje bilo je platforma duhovne i političke legitimacije kad je u 18. i 19. veku Rusija započela širenje na jug kako bi zaposela stalan pristup Crnom moru, preuzimajući teritorije Osmanskog carstva. Narodi nad kojima su vladale Osmanlije, Grci, Bugari, Rumuni i Srbi, bili su takođe pravoslavni. Ruski car se proglasio zvanićnim branićem pravoslavlja. Ali je pod vlašću reakcionarnog cara Nikolaja I (1825–1855) crkva postala instrument represivne države. Zvanićna državna ideologija bila je „trojstvo“: samodržavlje, pravoslavlje, nacija. Sveštenike je plaćala država, imali su status službenika i koristila ih kao policijske doušnike. Doktrina crkve pružila je carizmu snažno ideološko opravdanje, a sveštenici su bili posrednici policijske vladavine u ruralnim oblastima. Gvozdeni stisak države nad crkvom dodatno je ojaćan pod carem Aleksandrom III (1881–1894). Rastom nacionalizma u 19. veku, uz pravoslavlje, pojavila se i nova teorija legitimacije. Od nacionalne ekspanzije Rusija je krenula u imperijalnu ekspanziju, na slovenskim osnovama.